

مطالعه تطبیقی نقوش سفالینه‌های نیشابور و اندلس (اسپانیا)

چکیده

نیشابور در سده‌های نخستین اسلامی از مهم‌ترین مراکز سفالگری خراسان بود. در تحقیقات انجام شده پیشین، از تلاش هنرمندان خراسان برای حفظ میراث دوران گذشته و تأثیرگذاری بر مناطق اسلامی یاد شده است. از طرفی نیشابور به دلیل قرار گرفتن در شاهراه تجاری دارای قرن‌ها ارتباط فرهنگی با اسپانیا بوده است. پرسش اصلی تحقیق این است که آیا نقوش سفالینه‌های نیشابور به هنر اسپانیا در دوره اسلامی انتقال یافته است؟ روش تحقیق پژوهش حاضر توصیفی و تحلیلی است. روش گردآوری مطالب کتابخانه‌ای، از طریق فیش‌برداری و تصویرخوانی است. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها کیفی است. با توجه به اینکه آثار سفالین نیشابور از مهم‌ترین آثار دوران خود است و تأثیرات این هنر بر شکل‌گیری آثار سفالین اسپانیا کمتر مورد توجه قرار گرفته است تحقیق‌هایی از این نوع ضروری است. برای نیل به این هدف شباهت‌ها و تفاوت‌های نقوش سفالینه‌های نیشابور با آثار سفالین اندلس (اسپانیا) بررسی شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد، نقوش و سبک تصویرگری سفالینه‌های نیشابور به آثار هنری اسپانیا در دوره اسلامی تأثیرگذار بوده است، این تأثیرات در نقوش حیوانی، پرندگان، پیکره‌ها، ترکیب‌بندی‌ها و... قابل مشاهده است.

اهداف پژوهش:

۱. مطالعه زمینه‌های مؤثر در انتقال سبک هنری نیشابور به اسپانیا.
۲. تحلیل شباهت‌ها و تفاوت‌های نقوش سفالینه‌های نیشابور و اسپانیا.

سوالات پژوهش:

۱. نقوش سفالینه‌های نیشابور به هنر اندلس (اسپانیا) در دوره اسلامی چگونه انتقال یافته است؟
 ۲. شباهت‌ها و تفاوت‌های نقوش سفالینه‌های نیشابور با آثار سفالین اندلس (اسپانیا) چیست؟
- واژگان کلیدی: نقوش سفالینه‌ها، بررسی تطبیقی، نیشابور، اندلس.

مقدمه

اسپانیا و ایران از تمدن‌های غنی، در دنیا برخوردار هستند. در حقیقت هر دو به‌مثابه‌ی پلی میان تمدن‌ها و فرهنگ‌های شرق و غرب، به‌ویژه اسلام و مسیحیت، بوده‌اند. واقع با توسعه قلمرو اسلامی، شرایط برای استفاده از تجربه طبقات فرهیخته ایران فراهم گشت و این موضوع زمینه‌ساز انتقال تأثیرات هنر و فرهنگ ایرانی به مراکز اسلامی شد. اسپانیا که نخست «ایبری»، سپس اسپانیا نامیده می‌شد، پیش از تبدیل شدن به اندلس همواره دارای روابط بازرگانی اجتماعی و فرهنگی مستقیم با ایران بود. امپراتوری ایران در سال ۶۳۷م. مورد حمله اعراب قرار گرفت و فتح ایران به دست اعراب با سقوط امپراتوری پارس، با مرگ واپسین پادشاه ساسانی در سال ۶۵۳ میلادی یعنی ۱۶ سال بعد کامل گشت. سه ربع بعد پس از این حمله، تاریخ تکرار شد، یعنی پس از ۷۴ سال اعراب به اسپانیا یکی دیگر از ملل هند اروپایی حمله کردند و اسپانیا را همراه با ایران دو کشوری غیر سامی غیر آفریقایی در دوسوی قلمرو خود، یعنی یکی در شرقی‌ترین نقطه و یکی در غربی‌ترین نقطه به قلمروی خود ضمیمه نمودند از زمان تأسیس آندلس روابط ایران و اسپانیا در همه زمینه‌ها افزایش یافت. فاصله زیاد این دو نقطه در حقیقت به وسیله راه ابریشم آفریقایی در سال‌های دراز پیموده می‌شد. این راه در اصل همان نقش راه ابریشمی را بازی می‌کند که ایران را به چین متصل می‌ساخت. این جاده ایران و آندلس را از مسیر مصر، لیبی، الجزایر و مراکش به هم پیوند می‌داد. مصر دوران فاطمی تأثیر فراوانی در انتقال نقوش سفال نیشابور به اسپانیا داشته است. پس از انقراض خلافت عباسیان و پا برجا شدن فاطمیان، مصریان خود در سفالگری استاد شدند و شیوه‌هایی نو به وجود آوردند.

درخصوص موضوع این پژوهش تاکنون اثر مستقلی به رشته تحریر در نیامده است. با این حال آثاری به بررسی سفال‌های نیشابور و اسپانیا پرداخته‌اند. محمد خزایی و سماوکی (۱۳۸۱) در مقاله خود با عنوان بررسی نقوش پرنده بر روی ظروف سفالی ایران مروری بر نقوش پرنده در دوران‌های پیش از تاریخ تا قبل از مغول در ایران داشته‌اند، همچنین محمد خزایی (۱۳۸۵) در دو مقاله با عنوان‌های «بازتاب مؤلفه‌های ایرانی در روند شکل‌گیری فرهنگ و هنر اسلامی ایران در سده‌های سوم تا پنجم هجری» و «نقش سنت‌های هنری ساسانی در شکل‌گیری هنر اسلامی در سده‌های سوم تا پنجم هجری»، به اهمیت استفاده از هنر ساسانی و تأثیراتی که این هنر در شکل‌گیری هنر اسلامی در سده‌های اول داشته و بازتاب هویت ایرانی در این نقوش پرداخته است. ستار خالدیان (۱۳۸۷) در مقاله «تأثیر هنر ساسانی بر سفال دوره‌ی اسلامی» به تأثیراتی که فرهنگ و هنر دوران ساسانی بر سفالگری اسلامی داشته، پرداخته است. پرسش اصلی تحقیق این است که شباهت‌ها و تفاوت‌های نقوش سفالینه‌های نیشابور با آثار سفالین اندلس (اسپانیا) چیست؟ روش تحقیق توصیفی تحلیلی است. روش گردآوری مطالب کتابخانه‌ای از طریق فیش‌برداری و تصویرخوانی است. نمونه‌هایی از سفالینه‌های نیشابور و اسپانیا مورد بررسی جزء به جزء قرار گرفته است. در این پژوهش به آثار سفالین اسپانیا که در آن شاخصه‌هایی از نقوش نیشابور دیده می‌شود پرداخته خواهد شد و شباهت‌ها و تفاوت‌های نقوش سفالینه‌های نیشابور با آثار سفالین اندلس (اسپانیا) بررسی می‌شود.

نتیجه‌گیری

اندلس (اسپانیا) یکی از مراکز هنر اسلامی است که مجموعه بی‌نظیری از آثار هنری را با ویژگی‌های سبکی منحصر به فرد در بر می‌گیرد. با شکل‌گیری مراکز حکومت اسلامی از دمشق، بغداد، سامرا، مصر و اسپانیا و تحت تأثیر مهاجرت‌های هنرمندان به مراکز حکومت اسلامی، زمینه انتقال هنرها و خلق هنرهای اصیل در مراکز نوین اسلامی ایجاد شد. سرزمین اندلس یا اسپانیای امروزی نیز مامن حضور هنرمندان ایرانی و آثار هنری که از شرق به غرب می‌رفت قرار گرفت، بنابراین سبک سفالگری نیشابور تحت تأثیر این جریان به اسپانیا منتقل گشت. در این میان مصر دوران فاطمی نقش مهمی در تأثیرپذیری سفالگری اسپانیا از سفالینه‌های نیشابور داشت. از مقایسه تطبیقی سفالینه‌های نیشابور با آثار سفالین اسپانیا می‌توان این تأثیر پذیری را با تأکید بیشتر مطرح کرد. نتایج این تطبیق نشان می‌دهد که نقوش سفالینه‌های اسپانیا برگرفته از نقوش آثار سفالین نیشابور است، این تأثیرات در نقوش گیاهی، حیوانی، پیکره‌ها، ترکیب‌بندی‌ها و... نمایان است و با نقوشی که در آثار ساسانی و سده‌های پیش از میلاد ایران به کار رفته‌اند مرتبطند و برگرفته از هنر و فرهنگ ایرانی هستند. شباهت‌های سفالینه‌های اسپانیا با سفال‌های نیشابور را می‌توان در ترسیم، ترکیب‌بندی و تزئینات نقوش گاوها، پیکره‌ها و اشیای به کار رفته در دست آنها، پرندگانی با جزئیاتی مشابه و ملهم از آثار گذشته ایران دید. از تفاوت‌های سفالینه‌های اسپانیا با سفال‌های نیشابور، تزئینات کمتر نقش مرکزی، خطوط نازک‌تر و واقع‌گرایی بیشتر پیکره‌ها در آثار اسپانیا است. رنگ‌های آثار منطقه پترنا دارای ویژگی‌های خاص خود هستند، رنگ غالب این سفال‌ها سبز و قهوه‌ای است.

منابع:

- آزادبخت، مجید؛ طواووسی، محمود. (۱۳۹۱). «استمرار نقش‌مایه‌های ظروف سیمین دوره ساسانی بر نقوش سفالینه‌های دوره سامانی»، نگره، ۷(۲۲)، ۷۲-۵۷.
- آلن، جیمز ویلسون. (۱۳۸۳). سفالگری اسلامی، مهناز شایسته‌فر. چاپ اول. تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی.
- آقابگی، پیمان؛ کاظمی، داریوش و شایگان، مریم. (۱۳۹۹). "بررسی نماد گاو یکتا آفریده و ماهیت سیاوش در شاهنامه و انعکاس آن در سنگ برجسته‌های تخت جمشید"، مجله علمی پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳۷، دوره ۱۶، ۳۴-۱۲.
- اسماعیل‌پور، اکبر. (۱۳۸۴). "پیشینه‌آشنایی و تأثیرات متقابل ایران و اسپانیا"، فصلنامه تاریخ روابط خارجی، شماره ۲۴، ۴۳-۶۸.
- بامبرو، فیلیپ. (۱۳۹۴). گنجینه اسلام، مسعود گلزاری و مهرداد وزیرپور کشمیری. چاپ اول. تهران: نشر کتابدار.
- براتی، زینب؛ جاوری، محسن. (۱۳۹۷). «سفالینه‌های نیشابور و سامرا در قرون سوم و چهارم هجری»، هنرهای صناعی ایران، شماره ۱، صص ۶۷-۵۶.
- پوپ، آرتور اپهام؛ اکرم، فیلیس. (۱۳۸۷). سیری در هنر ایران. جلد دوم. چاپ اول. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

حسینی، سید هاشم؛ شیرخانی، سمانه. (۱۳۹۵). "درآمدی بر گونه‌شناسی نقوش انسانی سفال‌های زرین فام سده های میانه اسلامی ری و کاشان" مجله علمی پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره ۲۵، ۱۹۲-۱۷۷.

حسن دوستی، محمد و همکاران. (۱۳۹۸). "شادمانی در غزلیات سعدی و انعکاس آن در نگارگری ایرانی"، مجله علمی پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره ۴۶، ۳۶-۶۳.

خزائی، محمد. (۱۳۸۵). "نقش سنت‌های هنری ساسانی در شکل‌گیری هنر اسلامی در سده‌های سوم تا پنجم هجری". مجله کتاب ماه هنر. ۹۹ و ۱۰۰، ۳۶-۴۹.

خیر اندیش، ع و همکاران. (۱۳۸۳). "ایران و تمدن ایرانی". مجله کتاب ماه تاریخ و جغرافیا. شماره ۸۴، ۱۹-۱۴.

چنگیز، سحر؛ رضالو، رضا. (۱۳۹۱). «ارزیابی نمادین نقوش جانوری سفال نیشابور (قرون سوم و چهارم)»، نشریه هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی، شماره ۴۷، صص ۳۳-۴۴.

زکریایی، ایمان. (۱۳۹۵). «بررسی و نشانه‌شناسی نقوش فیگوراتیو دو سفالینه نیشابور قرون چهارم و پنجم هجری»، نهمین کنگره پیشگامان پیشرفت.

سید احمدی زاویه، سید سعید؛ گلستان، مهران. (۱۳۹۷). "عصر سلجوقی بستر بازتولید نظام و ساختار ساسانی". مجله علمی پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳۱، ۱۱۳-۸۱.

شایسته فر، مهناز. (۱۳۸۸). "ایران در اسپانیا"، مجله کتاب ماه هنر، شماره ۱۲۷، ۸۷-۷۸.

شایسته فر، مهناز. (۱۳۸۷). "نگاهی بر هنر نساجی ایران"، مجله کتاب ماه هنر، ۱۰۳-۹۷.

عزیزی یوسفکند؛ براری، میثم. (۱۳۹۸). "بازشناسی تطبیقی فرمی و محتوایی استحاله کهن الگویی سه گانه با تأکید بر نقش‌مایه درخت در فرش ایرانی"، مجله علمی پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳۶، ۸۳-۱۰۰.

عسکری الموتی، حجت‌اله. (۱۳۹۵). «بازخوانی محتوای نقوش سفال نیشابور در قرن چهارم هجری با محوریت باورهای مذهبی و پیش‌گویی‌های نجومی»، خراسان بزرگ، شماره ۲۵، صص ۱۵-۲۷.

معصومی، غلامرضا. (۱۳۴۹). "نقش بز کوهی بر روی سفال‌های پیش از تاریخ ایران"، مجله بررسی‌های تاریخی، شماره ۲۹۲-۲۵۵.

مونسی سرخه، مریم؛ حسین زاده، قشلاق. (۱۳۹۶). "عوامل فرهنگی مؤثر بر دگرگونی نقش‌مایه‌های انسانی در پارچه‌های دوره‌های صفوی و اول قاجار"، مجله علمی پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره ۲۸، ۴۱-۲۱.

نیکویی، مژگان و همکاران. (۱۳۹۸). "تطبیق مفهومی نماد ماهی در اساطیر، قرآن و مثنوی معنوی و کاربرد آن در آثار هنری"، مجله علمی پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳۶، ۲۵۹-۲۷۸.

Bonhams Auction. (۲۰۱۷). *Nishapur Pottery*. Available from:

http://www.bonhams.com/search/?q=nishapur%۲۰pottery&main_index_key=lot#/ah۰_۰=lot&q۰=nishapur%۲۰pottery&MR۰_0_display=search&m۰=۰?q=nishapur%۲۰pottery (Accessed, July ۱۶, ۲۰۱۷)

Brooklyn Museum. (۲۰۱۷). *Bowl*. Available from:

<https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/۱۲۴۹۰۳> (Accessed, August, , July ۴, ۲۰۱۷)

Cera Wiki. (٢٠١٧). *Socarrat*. Available from:

<http://ceramica.wikia.com/wiki/Socarrat?action=edit§ion=١> (Accessed, July ١٠, ٢٠١٧)

Grube, E. J. (١٩٩٤). *Cobalt and Lustre: The First Centuries of Islamic Pottery*. New York, NY. Nour Foundation.

McWilliams, M. (٢٠١٢). *In Harmony: The Norma Jean Calderwood Collection of Islamic Art*. Cambridge. Harvard Art Museums.

Rogers, J. M. (٢٠١٠). *The Arts of Islam: Treasures from the Khalili Collection*. London. Thames & Hudson publishers.

Metropolitan Museum of Art. (٢٠١٧) *Bowl*. Available from: <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/٦٥,٢٧٠,١>.

McSweeney, A. (٢٠١٢). *The Green and the Brown: A Study of Paterna Ceramics in Mudéjar, Spain*. PhD Thesis, SOAS (School of Oriental and African Studies).